

WOJCIECH LIS

WYDZIAŁ HISTORYCZNY UAM

<https://orcid.org/0000-0002-6036-1524>

POCZĄTKI PARAFII EWANGELICKIEJ W BNINIE W ŚWIETLE NOWYCH DOKUMENTÓW ZE ZBIORÓW BIBLIOTEKI KÓRNICKEJ

W 2020 roku zbiory Biblioteki Kórnickiej zostały zasilone przez dokumenty z lat 1775–1829, które odnoszą się do powstania samodzielnej parafii ewangelickiej w Bninie. Zostały one przekazane przez Mariusza Kolińskiego, kompozytora, dyrygenta i organistę. Dokumenty te najprawdopodobniej opuściły archiwum bnińskiej parafii ewangelickiej pod koniec lat 30. XIX wieku, na co mogą wskazywać pisma rejencji poznańskiej do ówczesnego pastora Ottona Wilhelma Heinricha z prośbą o udostępnienie wszelkich dokumentów i kroniki parafialnej w związku z planami stworzenia opracowania dziejów parafii ewangelickich w Wielkopolsce¹. Przedsięwzięcie to nie doszło jednak do skutku, a udostępnione dokumenty już nie powróciły do Bnina. Są one jednak bardzo istotne, gdyż stawiają w zupełnie nowym świetle początki bnińskiej parafii ewangelickiej, której dzieje przed ponad stu laty w krótki i zwięzły sposób opisał Albert Werner (1807–1899)².

Bnińska gmina stanowiła niegdyś jedną z większych wspólnot ewangelickich na terenie Wielkopolski. Do dziś trwałymi śladami pozostałymi po tej społeczności są rozsiane po wsiach w okolicy Kórnicka małe cmentarze, często opuszczone,

¹ Pisma królewskiej rejencji z 18 marca i 22 listopada 1838 roku. Stanowią one załącznik do zbioru dokumentów.

² Albert Werner, *Geschichte der evangelischen Parochien in der Provinz Posen*, Lissa i P. 1904, s. 19–20.

zarośnięte i zapomniane, a także kościół w Bninie, który obecnie pełni funkcję świątyni katolickiej. Niekwestionowane zasługi w rozwoju społeczności ewangelickiej na terenie majątności kórnickiej położyła Teofila z Działyńskich Szołdrska 2 v. Potulicka (1715–1790), która dążąc do rozwoju swojego majątku, zaczęła sprowadzać osadników pochodzenia niemieckiego, a co za tym idzie – w większości będących wyznania luteranckiego. Stąd też z biegiem lat pojawiła się konieczność, aby wybudować dla tutejszych wyznawców luteranizmu właściwe miejsce modlitwy oraz nauki.

Innowiercy spod znaku reformacji pojawili się w Kórniku i Bninie już w poł. XVI wieku za sprawą rodu Górków, którzy wówczas władali tutejszym majątkiem. Ich głównym mecenasem i patronem był Stanisław Górka (1535–1592), który odebrałszy katolikom kościoły w Kórniku i Bninie, osadził pastora o imieniu Wawrzyniec³. Jednakże wraz z bezpotomną śmiercią magnata, wygaśnięciem rodu i przejściem dóbr kórnickich przez Jana Czarnkowskiego świątynie zostały zwrócone katolikom. Wynikało to, jak słusznie zauważa J. Dworzaczkowa w odniesieniu do całej Wielkopolski, przede wszystkim ze skutecznych działań kontrreformacyjnych, które zmniejszyły odsetek protestantów wśród szlachty, stanowiącej znaczną część wyznawców luteranizmu czy kalwinizmu, jak również z częściowej asymilacji (w tym również na tle religijnym) napływowej ludności protestanckiej z lokalną ludnością katolicką, choć niektórzy pozostali przy innowierstwie⁴. W związku z tym od tej pory przez ponad wiek lokalna społeczność, poza funkcjonującą w Kórniku niewielką diasporą żydowską i pojedynczymi osobami wyznania luteranckiego, była względnie jednolita wyznaniowo.

Zmiany tego stanu nastąpiły w momencie, gdy majątność kórnicka znalazła się w rękach Stefana i Teofili z Działyńskich Szoldrszych. Księgi metrykalne parafii kórnickiej i bnińskiej już w latach 1733–1734 dostarczają pierwszych informacji o osobach, które mogły być wyznania luteranckiego⁵. Wiąże się to z rozpoczętą przez Szoldrskiego i kontynuowaną po jego przedwczesnej śmierci w 1737 roku

³ Tamże, s. 19 (tu zapisany jako pastor w Bninie).

⁴ Szerzej o tej problematyce: Jolanta Dworzaczkowa, *Reformacja w Wielkopolsce*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1, red. Jerzy Topolski, Poznań 1969, s. 542–573; też, *Sprawa dysydencka*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1, s. 731–743; też, *Reformacja a problemy narodowościowe w przedrozbiorowej Wielkopolsce*, „*Odrodzenie i Reformacja w Polsce*” 1978, nr 33, s. 79–101; też, *Reformacja i kontrreformacja w Wielkopolsce*, Poznań 1995, s. 113.

⁵ Np. Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu (dalej AAP), PM 11/3, k. 79v (28 II 1734: chrzest Doroty Elżbiety Naulin, córki Michała i Marianny z Olędrów Borowieckich) lub PM 138/1, k. 1 (14 VI 1733: chrzest Anny Katarzyny Maysner, córki Jana i Anny z Borówca). W obydwu przytoczonych wpisach brak jednak bezpośredniej informacji o innowierstwie.

przez Teofilę szeroko zakrojoną akcją sprowadzania osadników olęderskich, którzy w znacznej mierze byli wyznawcami luteranizmu. Jej głównym celem była odbudowa majątności kórnickiej po okresie licznych wojen i epidemii⁶. W wyniku przeprowadzonej akcji osadnicy pojawili się w kilku wioskach (m.in. Czołowo, Kamionki, Radzewo), jak również założyli nowe osady, które zostały obdarzone przywilejami wolnizny od płacenia czynszów: Błażejewskie Olędry (1742)⁷, Borowieckie Olędry (1734)⁸, Czmońskie Olędry (1742)⁹, Radzewskie Olędry (1737)¹⁰. Na ten czas (1737) datowane jest również założenie pierwszego ewangelickiego domu modlitwy¹¹, jednak wszelkie sprawy związane ze sprawowaniem sakramentów chrztów i małżeństw, jak również pochówkiem zmarłych, odnotowywano w kolejnych dziesięcioleciach w księgach metrykalnych parafii katolickich Kórnik i Bnina. Jednakże w przypadku ważniejszych świąt i uroczystości kórnicko-bnińscy ewangelicy udawali się do zboru w Swarzędzu¹². Znaczna odległość od najbliższego zboru, a także stopniowo wzrastający odsetek mniejszości ewangelickiej zarówno w miasteczkach, jak i wioskach, spowodowały konieczność powołania do życia odrębnej parafii.

Starania podjęte przez przedstawicieli mniejszości ewangelickiej poskutkowały wydaniem przez Teofilę z Działyńskich 19 września 1775 roku zgody na budowę świątyni, domu dla pastora i szkoły, a także założenie cmentarza i powstanie innych budynków przykościelnych¹³. Warto jednak podkreślić, że dokument, mimo jego wielkiej wagi, nie zawiera informacji dotyczących dokładnego miejsca, w którym miał zostać zbudowany kościół, a jedynie odnotowano, że gmina ma w wybranym przez siebie miasteczku (tj. Kórniku lub Bninie) znaleźć odpowiednie miejsce, zabudować je bez przeszkód i móc w przyszłości swobodnie rozbudować. Zastrzeżono również przy tym, by zabudowane działki oraz cmentarz pozostały

⁶ Szerzej o problemie: Wojciech Lis, *Geneza i uwarunkowania działalności Teofili z Działyńskich Szoldrskiej Potulickiej w majątności kórnickiej*, niepublikowana praca licencjacka (rkps w zbiorach Biblioteki Kórnickiej, sygn. BK 14726).

⁷ BK 1437, k. 26v–30.

⁸ BK 1437, k. 146–147v.

⁹ BK 1437, k. 65–69.

¹⁰ BK 1437, k. 78–80v.

¹¹ Joanna Wałkowska, Marta Machowska, *Wprowadzenie*, [w:] *Ewangelicy w gminie Kórnik. Pa-mięć społeczna i dziedzictwo kulturowe*, red. Marta Machowska, Joanna Wałkowska, Poznań 2015, s. 9 (w tekście brak podstawy źródłowej).

¹² Aneks nr 5.

¹³ Aneks nr 2.

na zawsze wolne od wszelkich podatków i świadczeń¹⁴. Ostateczny wybór padł na Bnin, gdzie w kwietniu 1776 roku zakupiono dwa grunty od Rocha Przybylewicza i Walentego Jeżewicza, mieszczan bnińskich, za łączną sumę 1150 złp¹⁵. W międzyczasie ustalone zostały granice przyszej parafii¹⁶, które miały objąć dobra kórnickie oraz najbliższe miejscowości w promieniu jednej mili¹⁷, jak również uzyskano formalną zgodę konsystorza ewangelickiego w Wielkopolsce na budowę kościoła¹⁸. Najważniejszym wydarzeniem były jednak wybory pastora, które odbyły się 25 lutego 1776 roku w bnińskiej szkole¹⁹. Miały one formę głosowania ogółu ludności gminy ewangelickiej. Stało się do nich trzech kandydatów: Heinrich Gottfried Frölich, duchowny ze Swarzędza²⁰, Bringmann, rektor z miejscowości Arenswalde (prawdopodobnie Choszczno)²¹, oraz Beniamin Gottlob Lauber, *General-Substitut* z ramienia konsystorza ewangelickiego na gminy ewangelickie Piaski, Jaraczewo i Książ²². Pastorem wybrano Laubera, który otrzymał 169 głosów.

W tym czasie trwały już rozpoczęte w styczniu 1776 roku przygotowania do budowy kościoła. Teofila z Działyńskich wyasygnowała kwotę 3000 złp na

¹⁴ Aneks nr 2: [...] *in gedachten meinen Städten Bnin oder Kornik, wo sie sich einen Ort dazu ausführen worden, ohngehindert errichten und völlig Ausbauen können, wobey zugleich dasjenige Grundstück, wo gedachte Gebäude errichtet worden, wie auch der Kirchhoffs-Platz von allen Abgeben und Oneribus realiter auf Ewig frey bleiben soll [...]*.

¹⁵ Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej AP Poznań), Akta miasta Bnin, I/11, s. 242–243: 19 kwietnia 1776 roku została zapisana *resygnatya gruntu od sław. Rocha Przybylewicza sławetnym dysydentem bnińskim, na którym kościół ich budowany będzie*. Przybylewicz sprzedał za 600 złp grunt (z wyłączeniem swojego domu na nim stojącego) leżący z *jedną stroną Walentego Paluszkiewicza domostwa, z drugą stroną W. Jeżewicza [...]*. Z kolei 30 kwietnia 1776 roku Walenty Jeżewicz sprzedał swój grunt (z wyłączeniem starego domostwa, które mógł rozebrać) leżący *między granicami z jedną stroną sław. Rocha Przybylewicza której także jest zaprzędany na tenże kościół, z drugą stroną ulicy ciągnącej się do jeziora od granicy domu Sobestyana Iwickiego*.

¹⁶ Aneks nr 3.

¹⁷ Jeśli przyjąć jako odniesienie milę pruską (ok. 7,5 km), to odległości pomiędzy Bninem a poszczególnymi miejscowościami podane w dokumencie ustalenia granic parafii są nieznacznie zaniżone względem rzeczywistości.

¹⁸ Aneks nr 4.

¹⁹ Aneks nr 5.

²⁰ Heinrich Gottfried Frölich (zm. 1807) pochodził ze Sławy na Śląsku, gdzie jego brat, Johann Christian, był burmistrzem. Do 1774 roku był kantorem w Międzychodzie, następnie został mianowany pomocniczym duchownym, kaznodzieją i rektorem szkoły ewangelickiej w Swarzędzu. W latach 1781–1789 był pastorem gminy ewangelickiej w Murowanej Goślinie, po czym ponownie został przeniesiony do Swarzędza, gdzie był pastorem do swojej śmierci (Albert Werner, dz. cyt., s. 223–224, 384; Artur Pacyga, Martin Sprungala, *Kronika Sławy i okolic. Chronik Schlawa und die Umgebung*, Sława 2012, s. 60–61).

²¹ Osoba bliżej niezidentyfikowana.

²² Biogram Laubera poniżej (aneks nr 1).

pozyskanie niezbędnych materiałów budowlanych, a nadzór nad całością prac został powierzony Schwartzowi, zarządcy w Prowencie i dobrach kórnickich. Podpisano również kontrakt z mistrzem ciesielskim Georgiem Wandeltem z Góry na Śląsku na budowę „pięknego, trwałego i przestronnego kościoła”, opiewający na kwotę 3000 złp²³. Wymiary i forma budowy świątyni pozostają bliżej nieznanne. Należy jednak przypuszczać, że była to budowla szachulcowa²⁴ lub z muru pruskiego²⁵, bądź też łączyła obydwie techniki. Poza głównymi robotami konstrukcyjnymi, które powierzono wspomnianemu mistrzowi ciesielskiemu Wandeltowi i mistrzowi murarskiemu Johannowi Brognerowi, pozostałe prace związane z wyposażeniem i ozdobieniem świątyni zostały wykonane przede wszystkim przez lokalnych rzemieślników. Jak można przeczytać w raporcie pastora Laubera z 14 kwietnia 1777 roku, stolarka okienna i drzwi zostały wykonane przez cieślę zamku kórnickiego Stephaniego, zaś prace snycerskie przy chórze muzycznym wykonał Johann Gottlob Risterski, cieśla z Bnina. Uzupełnieniem chóru były organy, których budowę zlecono organmistrzowi Jacobowi²⁶. Niestety nie wiadomo, jaka była ich dyspozycja. Można jednak domyślać się, że był to niewielki, najwyżej kilkugłosowy instrument, który w zupełności odpowiadał potrzebom tego kościoła.

Budowę świątyni ukończono wiosną 1777 roku. W dniu sporządzenia raportu przez pastora Laubera wieżę kościelną zwieńczono kulą z iglicą²⁷, w której miejsce znalazły dwa dzwony ufundowane przez Remusa z Poznania. Uroczystego poświęcenia kościoła dokonano w święto Zesłania Ducha Świętego, 18 maja 1777 roku. Wkrótce pastor Lauber musiał powrócić do Śmigła, gdzie został ustanowiony drugim pastorem, a jego miejsce zajął Johann Georg Reder z Rakoniewic. Zmiany dokonano również na stanowisku kantora i organisty. Posadę tę z dniem 1 stycznia 1778 roku objął, pochodzący z Kobyłina, Johann Gottlob Buchwald (ok. 1737–1812), dotychczasowy kantor i organista w Waszkowie koło Ponieca²⁸.

Po kilku miesiącach pastor Reder został skierowany do Rakoniewic, a jego miejsce zajął młody, prężny duchowny ewangelicki, Jacob Andreas Rotwitt. Dał się poznać jako świetny organizator i zarządca, przysługując się społeczności

²³ Aneks nr 5: *Meister Wandelt aus Guhrau in Schlesien [...] für die Summe von 3000 Fl. eine schöne, dauerhafte, räumliche Kirche ausführen würde [...]*.

²⁴ Szachulec – drewniana ściana szkieletowa wypełniona gliną zmieszaną z sieczką, wiórami, trocinami bądź plecionką z witek lub trzciny.

²⁵ Mur pruski – drewniana ściana szkieletowa wypełniona ceglanym murem.

²⁶ Być może chodzi o Georga Antona Jakoba, który w 1782 roku remontował organy w Głogowie.

²⁷ Aneks nr 5: *Den 14 April 1777 soll der Knopf und Spitze auf den Thurm gesetzt worden [...]*.

²⁸ Aneks nr 6.

ewangelickiej budową kościoła w Miejskiej Górcie. Jego praca w Bninie przypadła na okres schyłku Rzeczypospolitej, a następnie rządów pruskich z krótką przerwą związaną z istnieniem Księstwa Warszawskiego. Był bardzo energicznym duchownym, cieszącym się wielkim poważaniem zarówno ze strony ewangelików, jak i katolików. Wynikało to m.in. z faktu prowadzenia w swoim domu prywatnej szkoły, do której uczęszczały dzieci z niemieckich i polskich rodzin. Pozwalało to im odebrać właściwe przygotowanie i rozpocząć naukę w dalszych szkołach, a niekiedy podjąć studia²⁹.

W pierwszym okresie pruskim (1793–1806) gmina ewangelicka otrzymywała roczną dotację w wysokości 300 marek na utrzymanie kościoła³⁰. Niestety z biegiem czasu kwota ta okazała się niewystarczająca, a w późniejszych latach została dodatkowo ograniczona do 125 marek. Zapewne słabe uposażenie było jedną z głównych przyczyn, z powodu których kościół z lat 1776–1777 zaczął podupadać, a w konsekwencji groził katastrofą budowlaną. Stąd też w latach 20. XIX wieku pastor Rotwitt, zbliżając się już do swojego przejścia na emeryturę, podjął starania o zdobycie środków na budowę nowej, okazalszej świątyni. W 1826 roku udało mu się uzyskać wsparcie Tytusa Działyńskiego, który podarował materiały budowlane wartości 1200 marek. Nowy kościół zbudowano w ciągu roku i został poświęcony w pierwszą niedzielę po Objawieniu Pańskim, 7 stycznia 1827 roku. Służył on miejscowej społeczności ewangelickiej aż do 1945 roku, kiedy to, po opuszczeniu Bnina przez Niemców, został w charakterze „tymczasowym” przejęty przez katolików, którzy stracili swój kościół w wyniku katastrofy budowlanej i zburzenia kościoła w 1942 roku.

Dokumenty pozyskane przez Bibliotekę Kórnicką odsłaniają na nowo początki pełnoprawnej gminy ewangelickiej w Bninie. Ukazują one kwestie związane z organizacją mniejszości luterkańskiej i podjęciem odpowiednich starań celem powołania własnej, w pełni niezależnej gminy wyznaniowej, dzięki czemu nie musiałyby w przyszłości korzystać z odległych domów modlitw chociażby w Swarzędzu czy w Poznaniu. Jednak, co ważniejsze, dzięki tej niewielkiej liczbie dokumentów poznajemy wiele osób, które bezpośrednio przyczyniły się do powstania zarówno gminy ewangelickiej, jak i wybudowania pierwszej świątyni luterkańskiej w Bninie. Są to zarówno tutejsi mieszkańcy – mieszczanie bnińscy, rzemieślnicy, niektórzy związani również z zamkiem kórnickim, czy okoliczni gospodarze, jak również

²⁹ Albert Werner, dz. cyt., s. 20.

³⁰ Tamże, s. 19.

osoby spoza tej lokalnej społeczności, z których każda wniosła, nieważne – mały czy wielki, lecz istotny element w budowę bnińskiego kościoła ewangelickiego. Dzięki temu niniejszy artykuł może służyć nie tylko pogłębieniu dziejów wspólnot protestanckich na terenie Wielkopolski, ale stanowi również źródło wiedzy chociażby dla badaczy dziejów lokalnego rzemiosła czy też genealogów, jak i regionalistów, dla których przedstawione dokumenty są bezcenną pamiątką po bogatej historii ewangelików, brutalnie przerwanej po 1945 roku.

ANEKSY

Aneksy zawierają krótkie biografie duchownych ewangelickich posługujących w parafii bnińskiej oraz edycję źródłową dokumentów pozyskanych przez Bibliotekę Kórnicką. W identyfikacji osób pochodzących z Bnina bardzo pomocne okazały się akta stanu cywilnego parafii ewangelickiej w Bninie ze zbiorów Archiwum Państwowego w Poznaniu (sygnatury: 1, 3, 4, 42), zaś w przypadku pozostałych osób były to przede wszystkim Teki Dworzaczka oraz opracowanie Alberta Wenera *Geschichte der evangelischen Parochien in der Provinz Posen*.

1. Biogramy pierwszych duszpasterzy i pastorów gminy ewangelickiej w Bninie

Friedrich Gottlob Licht (zm. 1787)

Brak informacji o jego pochodzeniu, edukacji i początkach pracy duszpasterskiej. Do 1766 roku sprawował funkcję pastora w Zielonowie koło Wielenia (niem. Grünfier), po czym został mianowany pastorem w Swarzędzu. Zarządzeniem konsystorza ewangelickiego w Wielkopolsce z dniem 1 listopada 1775 roku został skierowany do sprawowania duszpasterstwa w powstającej parafii ewangelickiej w Bninie, które to obowiązki pełnił do kwietnia 1776 roku. Jego największym osiągnięciem było doprowadzenie, po wielu latach starań, do usamodzielnienia się swarzędzkiej gminy ewangelickiej od poznańskiej parafii Św. Krzyża (1786). Zmarł w Swarzędzu w 1787 roku.

Albert Werner, *Geschichte der evangelischen Parochien in der Provinz Posen*, Lissa i. P. 1904, s. 115, 384; Arkadiusz Małyśzka, *Pastorzy kościoła ewangelickiego w Swarzędzu XVII–XX w.*, „Zeszyty Swarzędzkie” 2010, nr 2, s. 11.

Benjamin Gottlob Lauber (1749–1804)

Urodzony 16 września 1749 roku w Sulechowie w rodzinie Maximiliana i Anny Margarethy z d. Nierschling. Brak informacji o jego edukacji. W 1775 roku został ustanowiony przez konsystorz ewangelicki w Wielkopolsce jako *General-Substitut* celem administracji nowo powstających parafii ewangelickich w Piaskach koło Gostynia (niem. Sandberg), Jaraczewie i Książu, będąc jednocześnie kaznodzieją kościoła ewangelickiego w Śmiglu. Z dniem 26 kwietnia 1776 roku mianowano go pierwszym samodzielnym pastorem parafii ewangelickiej w Bninie, gdzie od razu przystąpił do budowy nowej świątyni, którą ukończył w 1777 roku. Jednak wkrótce, na prośbę dziedzica Śmigła, powrócił tam i został drugim pastorem, którą tę funkcję pełnił dożywotnio. Zmarł w Śmiglu 20 listopada 1804 roku. Był żonaty z Johanną Barbarą Horn, z którą miał m.in. syna Karola Beniamina (1778–1835), od 1805 drugiego, a od 1813 pierwszego pastora warszawsko-praskiego, rektora tamtejszej szkoły ewangelickiej, a w latach 1828–1835 superintendenta diecezji warszawskiej.

Albert Werner, *Geschichte der evangelischen Parochien in der Provinz Posen*, Lissa i. P. 1904, s. 20, 351; Eduard Kneifel, *Die Pastoren der Evangelisch-Augsburgischen Kirche in Polen*, Passau 1967, s. 121–122; Eugeniusz Szulc, *Cmentarz Ewangelicko-Augsburski w Warszawie: zmarli i ich rodziny*, Warszawa 1989, s. 316; <https://wielcy.pl/wgm/?m=NG&t=PN&n=sw.104360> [dostęp: 23.07.2021].

Johann Georg Reder (1746–1827)

Urodzony w 1746 roku w Rakoniewicach. Brak informacji na temat jego pochodzenia i edukacji. W 1775 roku wymieniany jest jako drugi pastor w Śmiglu. Od 12 maja do 21 czerwca 1778 roku pełnił funkcję pastora w Bninie, po czym został skierowany do pracy w rodzinnych Rakoniewicach. W tym czasie odbył dwuletnią podróż do Niemiec i Holandii. Z niewiadomych przyczyn w 1792 roku zrezygnował z funkcji pastora rakoniewickiego. Pod koniec życia zamieszkał u swojego syna w Sękowie koło Bytnia, gdzie zmarł 30 sierpnia 1827 roku.

Albert Werner, *Geschichte der evangelischen Parochien in der Provinz Posen*, Lissa i. P. 1904, s. 20, 304.

Jakob Andreas Rotwitt (1750–1833)

Urodzony 9 sierpnia 1750 roku we Wrocławiu w rodzinie Jakoba Andreasa (zm. 1775), wrocławskiego mistrza złotniczego, i Christiany Magdaleny z d. Paetzold (zm. 1789). Po ukończeniu edukacji został rektorem szkoły ewangelickiej w Zdunach, a w latach 1775–1778 sprawował funkcję pastora w Miejskiej Górcie,

gdzie zaangażował się w budowę miejscowego kościoła ewangelickiego. Po jego poświęceniu, które miało miejsce 8 maja 1778 roku, został mianowany pastorem gminy ewangelickiej w Bninie, do której przybył 5 lipca 1778 roku. Był bardzo cenionym i szanowanym duszpasterzem, cechującym się niezwykłą erudycją, dzięki czemu budził w każdym względzie wielki szacunek. Prowadził w swoim domu prywatną szkołę, do której uczęszczały dzieci z rodzin zarówno niemieckich, jak i polskich. Do jego zasług należy również budowa nowego kościoła ewangelickiego w Bninie w latach 1826–1827, który zastąpił dotychczasową świątynię. Po pięćdziesięciu latach ciężkiej, ale bardzo owocnej pracy duszpasterskiej, w 1828 roku przeszedł na emeryturę. Zmarł 6 grudnia 1833 roku w Bninie. Był żonaty z Johanną Julianą z d. Neustuppa (1757–1820), córką właściciela majątku Karnówko koło Nakła nad Notecią.

AP Poznań, Akta stanu cywilnego parafii ewangelickiej w Bninie, 4, s. 354–355 (akt zgonu nr 54/1820); tamże, 42, s. 33–34 (akt zgonu nr 86/1833; data urodzenia wyliczona na podstawie tegoż aktu); Albert Werner, *Geschichte der evangelischen Parochien der Provinz Posen*, Lissa i. P. 1904, s. 20, 96; J. Paluch, *Z dziejów gminy ewangelickiej w Miejskiej Górcie*, cz. 3, „Wiadomości Miejskogóreckie” 2009, nr 1(95), s. 25–26; Erwin Hintze, *Die Breslauer Goldschmiede*, Breslau 1906, s. 145.

Otto Wilhelm Heinrich (1803–1878)

Urodzony 22 kwietnia 1803 roku w Sulechowie w rodzinie Johanna Gotthilfa, miejscowego nauczyciela i kościelnego, i Dorothei Elisabeth z d. Schmunke. Od 1812 roku uczył się w sulechowskiej szkole realnej. Po skończeniu nauk, w 1825 roku został skierowany do Bnina do pomocy duszpasterskiej pastorowi Jakobowi Rotwittowi, a z dniem 2 grudnia 1829 roku został oficjalnie mianowany pastorem bnińskim. W latach 1840–1862 pełnił również funkcję superintendenta śremskiego okręgu kościelnego. Zmarł 24 października 1878 roku w Bninie. Był dwukrotnie żonaty, najpierw z Luisą Augustą Leopoldiną z d. Ziehlke (1811–1862), a po jej śmierci z Marią Gottliebą z d. Baumgart (1840–po 1905). Jego starszy brat, Karl Julius (1800–1848), był pastorem w Brójcach (niem. Brätz).

AP Poznań, Akta miasta Bnin, 26, s. 13–14 (Seelenliste – data urodzenia); Akta stanu cywilnego parafii ewangelickiej w Bninie, 3, s. 300–301 (zapowiedzi ślubne Karla Juliusa z informacją o nazwisku matki); Akta stanu cywilnego parafii ewangelickiej Św. Krzyża w Poznaniu, 39, k. 113 (akt ślubu nr 51/1829); Urząd Stanu Cywilnego Bnin, akt zgonu nr 183/1878; Albert Werner, *Geschichte der evangelischen Parochien der Provinz Posen*, Lissa i. P. 1904, s. 20, 33; *Uczniowie Real-schule w Sulechowie w latach 1787–1873. Źródła i materiały*, red. Bogumiła Burda, Bogumiła Husak, Zielona Góra 2018, s. 170.

2. Runowo Krajeńskie, 19 września 1775. Konsens Teofili z Działyńskich Potulickiej dla ewangelickiej gminy kórnicko-bnińskiej na budowę nowego kościoła, domu dla pastora, szkoły i innych zabudowań przykościelnych

Rp. Biblioteka Kórnicka, strony nienumerowane – oryginał.

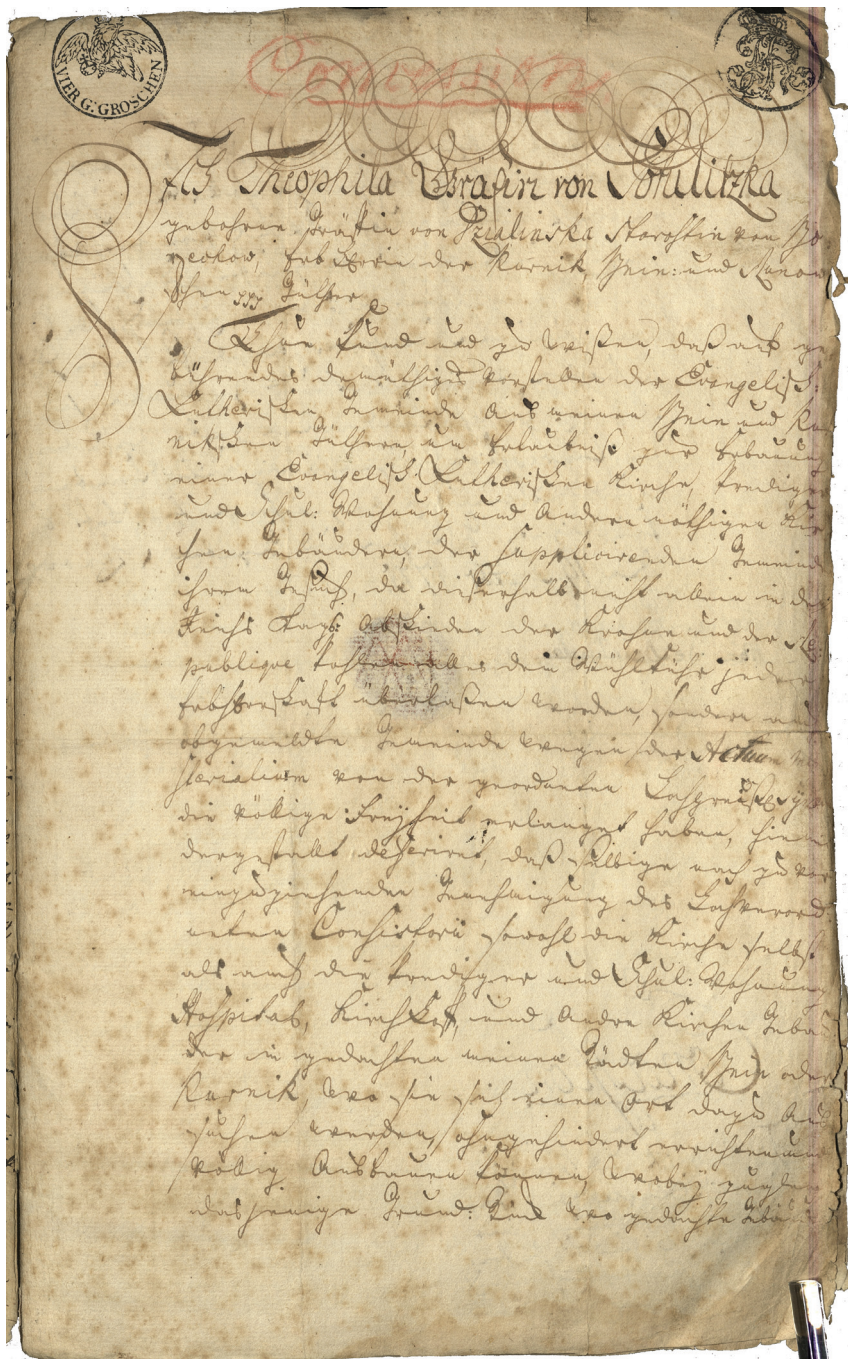
Tekst zachowany w zbiorze w dwóch egzemplarzach – oryginał pisany ręką Teofili z jej pieczęcią (wytartą i nieczytelną) oraz XIX-wieczny odpis.

Ich Theophila Gräfin von Potulitzka, gebohrne Gräfin von Dzialinska, Starostin von Bozechow, Erbherrin der Kornik, Bnin und Runowschen pp. Güther.

Thun Kund und zu wissen, dass auf gebührendes demöthiges Vorstellen der Evangelisch-Lutherischen Gemeinde aus meinen Bnin und Kornikschen Güthern, um Erlaubniss zur Erbauung einer Evangelisch-Lutherischen Kirche, Prediger und Schul-Wohnung und Andere nöthigen Kirchen Gebäudern, der supplicirenden Gemeinde ihrem Gesuch, da dieserhalb nicht allein in den Reichs Tags Abschieden der Krohne und der Republique Pohlen alles dem Wühlkühr jeder Erbherrschaft überlassen worden, sondern auch obgemeldte Gemeinde wegen der Actum ministerialium von der geordneten Hochpreisslichen Synode die völlige Freyheit erlanget haben, hiermit dergestallt deferiret, dass selbige nach zu vor einzuziehender Genehmigung des Hochverordneten Conistorii sowohl die Kirche selbst als auch die Prediger und Schul-Wohnung, Hospital, Kirchhoff und Andere Kirchen Gebäuder in gedachten meinen Städten Bnin oder Kornik, wo sie sich einen Ort dazu ausführen worden, ohngehindert errichten und völlig Ausbauen können, wobey zugleich dasjenige Grundstück, wo gedachte Gebäude errichtet worden, wie auch der Kirchhoffs-Platz von allen Abgeben und *Oneribus* realiter auf Ewig frey bleiben soll. Wie ich selbige nicht allein selbst so viel von mir abhängt gegen jedermanns Angriffe zu schützen hiemit angelobe. Also will ich auch, dass alle meine Successores an diese meine Disposition verpflichtet und gebunden seyn sollen. Zu Uhrkund dessen habe diese meine Concession eigenhändig unterschrieben und mit meinem angebohrnen Petschaft bekräftiget. Geschehen und gegeben Runowo den 19. Septbr. 1775.

(-) Teofila Potulicka Neé de Działyńska

(wytarta pieczęć lakowa Teofili Działyńskiej)

Il. 1. Fragment konsensu Teofili z Działyńskich Potulickiej dla kórnicko-bnińskiej gminy ewangelickiej na budowę kościoła i innych zabudowań. Zbiory Biblioteki Kórnickiej. Fot. W. Lis

Concession

für die Kornik und Bninsche Evangelisch-Lutherischen Gemeinde zu Erbauung einer neuen Lutherischen Kirche, Prediger u. Schul-Wohnung wie auch anderer nöthigen Kirchen Gebäuder.

3. Bnin, 27 października 1775. Odpis protokołu posiedzenia lokalnej komisji gminy ewangelickiej w Bninie z związku z ustanowieniem granic gminy i decyzją o budowie kościoła

Rp. Biblioteka Kórnicka, strony nienumerowane – oryginał.

Copia.

Actum in der Stadt Bnien, welche Ihro Gräflichen Excellence Theofila Potulicka geb. Gräfin von Dzialinska, Starostin von Bozechow erblich angehoret, in der Behausung des Wohl-Edlen u. Wohl-Ehrengedachten Hn. Benjamin Steinbergs³¹, Bürger u. Roth-Lohgärber auch Vorstehers der Evangel. Lutherischen Gemeine in Bnien D. 27 Oct. 1775.

Nachdem bey dem letztgehaltenen Synodo in Lissa auf dem üthiges ersuchen der Evangel. Lutherischen Gemeinen in Bnien u. Kornik, wegen Erbauung einer neuen Evangel. Kirche u. Einrichtung ihrer Gottesdienst Versassung, ein Hochpreissl. Evangel. Consistorium eine Local-Commissiondesswegen verordnet hat, so haben sich zu dem Ende eingefunden Ihro Hochwohlgeb. Gnaden Hr. Joh. Aug. von Unruh³² Sen. polit. circuli Pozn. u. Ihro Hochwohl-Ehren. Hr. George Fried. Koch³³ Sen. Eccl. circuli Posn. u. gegenwörtige Commission fundiret.

Vor dieser Hochlobl. Commission sind erchienen die Vorsteher der Evangel. Gemeinen in Bnien u. Kornik nebst den Scholtzen der einliegenden Dörfer u. Holländer nämlich:

Tit.pl. Johann Stuerzeboecher³⁴ Bürgemeister, Hr. B. G. Steinberg, Hr. George Bendsch³⁵, Hr. Gotfr. Frommelt³⁶, Hr. J. G. Fitzke³⁷ sämmtl. Vorsteher der Evangel.

³¹ Beniamin Gottlieb Steinberg (ur. 28 stycznia 1713, zm. 3 maja 1785, Bnin – data urodzenia wyliczona według aktu zgonu), mieszczanin bniński, mistrz garbarski, burmistrz bniński w 1758, zarządca gminy i kościoła ewangelickiego w Bninie.

³² Jan August Unrug (1731–?), właściciel Grzybna (pow. śremski), *senior politician* na okręg poznański konsystorza ewangelickiego w Wielkopolsce od 1775.

³³ Georg Friedrich Koch (1718–1796), pastor w Skokach w latach 1762–1796, *senior ecclesiasticus* na okręg poznański konsystorza ewangelickiego w Wielkopolsce od 1775.

³⁴ Johann Stürzenbecher (zm. 4 grudnia 1791, Bnin), burmistrz bniński w latach 1766–1767 i 1774–1775.

³⁵ Georg Natanael Bensch (zm. 15 grudnia 1782, Bnin), mieszczanin bniński, mistrz szewski, zarządca gminy i kościoła ewangelickiego w Bninie.

³⁶ Gottfried Frommelt (zm. 22 stycznia 1789, Bnin), mieszczanin bniński, mistrz młynarski, zarządca gminy i kościoła ewangelickiego w Bninie.

³⁷ Johann Georg Fitzke, mieszczanin kórnicki, młynarz kórnicki, nadzorca w Prowencie, zarządca gminy i parafii ewangelickiej w Bninie.

Luth. Gemeinen in Bnien u. Kornik, Martin Gramanc³⁸ Schultz im Borowcer Holland, M. Jahns³⁹ Schultz in Kamienek, A. Piel⁴⁰ Schultz im Radzew, G. Schnike⁴¹ Schultz im Czmuiner Hollande, Joh. Klatt⁴² S. im Czołowo, D. Busz⁴³ Schultz im Blažewer Hollande, G. Schnitzer⁴⁴ S. in Biernatek.

Hierauf hat eine Hochlobl. Commission die Desidera u. den. Vortrag jetztgedachter ad Protocollon genommen.

1) Haben sämmtl. Vorsteher der Evangel. Gemeinen in Bnien u. Kornik, wo schon vor mehr als Hundert Jahren der Evangel. Luther. Gottes-Dienst üblich gewesen ist produciret u. aufgewiesen, die schriftl. Hochgräfl. Erlaubniss eine neue Kirche, wo es ihnen gefällig sey nebst Priester Schul-Häusern u. andern nöthigen Gebäuden aufzuführen, welche auch von allen Herrschaft u. Stadt-Abgaben befreyt worden sind. Sämtliche Vorsteher versprechen sich auch bey dem künftigen vollständigen Privilegio, dass der Prediger u. Schul-Lehrer, u. das was nach der Reichs-Constitution von 1768 u. 1775 den Evangelischen wieder gegeben worden völlig überlassen, alles in dem gehörigen Grode eintragen u. was das Evangel. Consistorium vor unentbehrl. erkennt, und aus Dero Gnade erzeigen worden. Die Copie von dem Hochgräfl. Consens ist beygefügt worden.

2) Da die Evangel. Gemeinen Bnien u. Kornik einen kleinen Vorrath besitzen, ihr wichtiges Vorhaben auszuführen, so versprochen sie sich aller möglichsten Wohlthaten von ihren besten Landes-Mutter Ihro Gräfl. Excellence, u. wünschen, das ein Fond zu Bestreitung aller nöthigen Unkosten könnte balde ausfündig gemacht werden.

3) Gedachte Gemeinen versichern alle Gottesdienstliche Gebäude in verordneter Distanz u. auf das beste zu erbauen. Dem Hn. Prediger am jährl. *solario* (!) *fixo* 400 Pol. Gulden zu geben, u. auch die Kirch u. Schul-Bedienten hinlängl. zu versorgen da sie vorgedachten Fond wünschen u. hoffen, damit der Hr. Prediger wenigstens die 300 Rth., welche ihm vom Evangel. Synodo bestimmt worden sind alle Jahre von der Gemeinde gewissen halten könne.

³⁸ Martin Gramanz (zm. 3 maja 1816, Borowieckie Olędry), sołtys w Borowieckich Olędrach.

³⁹ Michael Jahns (zm. 17 września 1781, Kamionki), sołtys w Kamionkach.

⁴⁰ Andreas Piel, gospodarz i sołtys w Radzewie.

⁴¹ Gottfried Schnike (zm. 1 sierpnia 1797, Czmońskie Olędry), gospodarz i sołtys w Czmońskich Olędrach.

⁴² Johann Klatt, sołtys w Czołowie.

⁴³ Daniel Busse, gospodarz i sołtys w Błażejewskich Olędrach.

⁴⁴ Georg Schnitzer (zm. 10 listopada 1804, Biernatki), gospodarz i sołtys w Biernatkach.

4) Die Vorsteher der Evangel. Gemeinen ersuchen ein Hochpreissl. Consistorium, dass die Evangel. Leute, welche in den nachgesetzten Dörfern u. Holländern wohnen, dienen, wohnen u. dienen werden der neuzuerbauenden Kirche incorporiret u. eingefarrt werden möchten, als: Daszewic entfernt 1. Meile, hat 2. Ev. Wirthe; Kamienek 1 Meile, hat 11. Wirthe; Borowcer Holland $\frac{1}{2}$ Meile, hat 29 Evangel. Wirthe; Czołowo $\frac{1}{4}$ Meile, 5 Wirthe; Radzewer Holland nebst dem Dorfe $\frac{3}{4}$ M., hat 23 Wirthe; Czmuiner Holland u. Dorf $\frac{3}{4}$ Meilen, hat 28. Wirthe; Błażewer Holland $\frac{1}{4}$ Meile, hat 5. Wirthe; Biernatek liegt an der Stadt hat 4. Wirthe; Stadt Kornik u. Bnien haben 38. Wirthe; Dziećmierowe, Dachowo, Runowo, nebst der Mühle, Piersno, Zymino, Kromolic, Januszewo, Krzyżewnik, Kiewo, Robakowo, Skrzyński, Konarski, Mieczewo, Dembic, Zabykowo, Błażewo, Pruszykowo sämtl. Hochgräfl. Güther, welche eine Meile entfernt sind u. etliche; Koszut $\frac{1}{2}$ Meile, Trzebesławce $\frac{1}{4}$ M., Szrutke $\frac{1}{2}$ M., Sydrikowo $\frac{1}{2}$, Gundek, Rogalin, Świętnik, Szytnik 1. Meile, Nagrodowic 1. M., Bieganowo 1. M., Kryrowo 1. M., Markowic 1. M. haben einige Evangel. Einwohner. Nachdem nun die obgedachten Stadt u. Dorff Gemeinen ihre angeführten Desideria ad protocollum gegeben, u. keine vorjetzt anzubringen haben, so wird der Actus Commissionis praesentis hiemit geschlossen u. solche zu mehrer Beglaubigung von den Hn. Senioribus unterschrieben. Geschehen Bnien Anno et Die ut supra.

Joh. Aug. von Unruh
Senior politicus circuli Posn.
Georgius Fridericus Koch
Senior Ecclesiasticus circuli Posn. mpp.

4. Leszno, 15 stycznia 1776. Zgoda konsystorza ewangelickiego w Wielkopolsce dla gminy ewangelickiej kórnicko-bnińskiej na budowę kościoła i innych zabudowań przykościelnych

Rp. Biblioteka Kórnicka, strony nienumerowane – oryginał.

Nos, Praeses et Consilarii Consistorii Provincialis Ecclesiarum Invariatae Confessionis Augustanae Majoris Poloniae, notum testatumque facimus universis et singulis, quorum interest, exposuisse Nobis, cives et incolas oppidorum Bnin et Kurnik Magn. Theophilae de Działynskie Potulicka capitaneae Boszechowien-sis haereditariorum Invariatae Augustanae Confessionis addictos, se in animum

induxisse in loco oppidorum praefatorum congruo, ecclesiam nec non scholam et nosocomium una cum aedificiis ad eadem necessariis extruere, quo libero religionis suae exercitio a Serenissimo Rege et Inclytis Regni Poloniarum ordinibus, clementissime ac gratiosissime constitutionibus annorum 1768 et 1775, indulto pie et devote vacare, illoque uti frui possent enixe rogantes, ut coeptis illorum annuere consensuque Nostro, quo ex legis dispositione indigent, opitulari dignemur. Cum Nostris itaque, sit muneris libertati conscientiae atque salutem eadem nobiscum religionis Christianae symbola confitentium, quantum quidem in Nostris positum est viribus consulere atque verum Summi Numinis cultum, cum recto potestatum supereminens cultu arctissime conjunctum promovere, civibus et incolis praefatorum oppidorum Bnin et Kurnik facultatem extruendae in loco congruo ecclesiae nec non scholae et nosocomii una cum aedificiis ad eadem necessariis atque vocandorum Verbi Divini ministrorum et praeceptorum dare atque concedere duximus, prout quidem damus et concedimus praesentibus. In cuius rei fidem consensus Nostris litteras manibus Nostris subscriptas sigillo Consistorii Majori communiri iussimus. Datum Lesnae in Consistorio Provinciali Ecclesiarum Invariantae Confessionis Augustanae in Majore Polonia die 15 mensis Januarii anno Domini 1776.

(-) Brudzewski⁴⁵ mpp. (-) Unrug. (-) Dziembowski⁴⁶
 (niewyraźna pieczęć opłatkowa konsystorza ewangelickiego w Wielkopolsce)

(-) Langner⁴⁷ (-) Schaefer.⁴⁸ (-) Radynski⁴⁹ (-) Hedelhofer⁵⁰
 Secret. Consist. jur.

⁴⁵ Karol Brudzewski (1722-?), radca konsystorza ewangelickiego w Wielkopolsce.

⁴⁶ Bogumił Adam Dziembowski (1735–1777), dziedzic Popowa (Wonieskiego), radca konsystorza ewangelickiego w Wielkopolsce.

⁴⁷ Johann Casper Langner (ur. 1717, Złotoryja, zm. 6 kwietnia 1793, Leszno), pastor kościoła Św. Krzyża w Lesznie w latach 1757–1793, radca konsystorza ewangelickiego w Wielkopolsce.

⁴⁸ Samuel Gottlob Schäfer (ur. 1733, Wrocław, zm. 1785, Leszno), diakon od 1757, a następnie archidiakon kościoła ewangelickiego Św. Krzyża w Lesznie w latach 1761–1785, radca konsystorza ewangelickiego w Wielkopolsce od 1775.

⁴⁹ Gottlieb David Radynski, urzędnik z Bojanowa, radca konsystorza ewangelickiego w Wielkopolsce.

⁵⁰ F. G. Hedelhofer, pisarz miejski leszczyński, sekretarz konsystorza ewangelickiego w Wielkopolsce.

5. Bnin, 14 kwietnia 1777. Pismo pastora bnińskiego Gottloba Beniamina Laubera do konsystorza ewangelickiego zawierające szczegółowe sprawozdanie z ustanowienia gminy ewangelickiej i budowy kościoła ewangelickiego w Bninie

Rp. Biblioteka Kórnicka, strony nienumerowane – oryginał.

Die Protestanten in Polen sind von ihrem Ursprunge an abwechselnden Veränderungen unterworfen gewesen. Sie haben zu Zeiten freie Uebungen ihrer Religion gehabt, sich aber auch wieder unter dem traurigsten Drucke befunden. Es war ihnen nicht erlaubt neue Kirchen zu erbauen auch öfters nicht die Altar zu verbestern. Aus Mangel der selben an vielen Orten konnten sie also auch nicht ihre **Actus Ministeriales** von ihren Geistlichen verrichten lassen. Alles, was ihnen zu ihrer geistlichen Erbauung übrig blieb, war die Erlaubniss-Schulen zu erbauen, in welchen sie des Sonntags zusammen kamen sangen und sich eine Predigt verlesen liessen. Die Geschichte von Polen wird alles erzählen, was sich in diesem Punkte nur trauriges und betrübtes sagen lässt. Die Sand der gütigen Vorsehung beachte besonderer Mittel die Schicksale der Dissidenten zu lehren. Sie suchte das durch den weltlichen Arte auszuführen, was durch das Gefäse der Menschheit, das Gesetz der Nächsten liebe, und bruderlichen Einigkeit nicht ausgeführt werden konnte. Die Dissidenten verlangten ihre Gewissensfreiheit und was war billiger? Man erlaubte sie den Juden, warum nicht auch den Christen? Der Reichstag 1768 erklärte sie für frei, und ertheilte ihnen die Vollkommene an freie Religions-Uebung, aber beinahe verlor sie dieselbe darüber, und wenn es möglich gewesen, wurde die letzter Confoederation die für den Glaubenstritt, sie alle aus Polen vertrieben haben.

Gott lenkte es anders, die Dissidenten sollten geprüft, geläutert und zu einem weisen Gebrauch der läufigen Wohlthat vorbereitet werden. Die benachbarten Mächte stellten den Frieden her, obgleich nicht ohne ihren Nutzen. Und die Dissidenten fingen nur an, nachdem Tractat von 1768 ihre Einrichtungen zu machen. Es wurden General-Seniores erwählt und beeidet, das Consistorium errichtet, und in jedem Kreise Seniores utriusque ordinis gesetzt. Man liess General-Substituten ordiniren, welchen den entfernten unten Gemeinden die bisher keine Kirchen und Lehrer gehabt hatten, zugeschickt wurden, damit sie sobald als möglich einen Genuss der erlangten Religionsfreiheiten habensollten. Nun beiferte sich jede Gemeinde die nur etwas zahlreich war man eigene kirchliche

Verfassung unter sich einzurichten. Selbst viele katholische Herre meldeten sich in ihre Städten Kirchen zu erbauen, un ihren Dissidentischen Unterthanen dabei hülfreiche Hand zu leisten. Es wurden dieser Local-Commissionen veranstaltet, die Beschaffenheit der Gemeinde zu untersuchen und die Möglichkeit der Unkosten zur Erbauung der Kirchen und Erhaltung der Prediger zu bestreiten.

Die Dissidenten der Herrschaft Kornik waren nicht die letzten, die ihren Eiser für ihre Religion an Tag legten, und von den erlangten Freiheiten Gebrauch zu machen suchten, da sie ohnedem zahlreich waren, und sich auch die Unterstützung ihrer gnädigen Herrschaft Ihro Excellence der Gräfin von Potulicka sichern Rechnung machen konnten.

So lange waren sie genöthiget gewesen nach Schwerzenz zu reisen, um das heilige Abendmahl zu geniessen, sie richteten also ihre erste Songe darauf, dass alte **Actus ministeriales** in ihrer Schule vorrichtet werden konnten. Die erhielten dazu sehr gerne aus dem Consistorio die Erlaubniss, und der Herr Pastor Licht aus Schwerzenz machte also 1775 den 16ten⁵¹ Octbr den ersten Anfang im Bniner Bethhause zu taufen, zu trauen und das heilige Abendmahl zu verwalten, welcher Glück dieser Stadt noch nicht wiederfahren war.

Dabei liessen sie es nicht bewenden, sondern eilten, von der guten Gelegenheit, die ihnen Gott in die Hände gegeben noch mehr Gebrauch zu machen. Ueberzeugt von ihrem eigenen Unvermögen, so grosse und kostbare Anstalten auszuführen, nahmen sie ihre demüthige Zuflucht zu ihre gnädigen Gräfin, von deren verehrungswürdigen Character und wohlthätigen Menschenliebe sie so wohl die Erlaubniss zur Erbauung einer neuen Kirche als die mögliche Unterstützung dabei erwarten konnten, ob sie gleichwussten, dass bei ihr als <wie>⁵² bei andere polnischen Herrschaften das Interesse kein Bewegungs-Grund fege würde.

Da aber zu dieser Zeit sich Ihro Excel. in den andere Gütern in Westpreussen aufhielten, so übernahmen als Deputirt 1775 den 7ten Septebr. F. Benjamin Gottlieb Steinberg Bürger, Roth- und Lohgerber in Bnin und F. George Fitzke Windmüller in Kornik das wichtige Geschäfte den Consens zur Erbauung einer neuen Kirche auszuwirken, welchen sie auch gewiss mit Vergängen erhielten. Da aber dieses noch nicht hinlänglich war, so wurde 1776 den 8ten Januar eine zweite Deputation veranstaltet, auch die nöthigen Materialien zu erbitten.

⁵¹ Skreślono, na marginesie dopisano współcześnie: 18te Octbr.

⁵² Słowo nadpisane.

Herr Benjamin Viebig⁵³ damahliger Verleser und Herr Michael Jahns Erb- und Frei-Schulz in Kamionek wurden dazu ausersehen, die ebenfalls nicht ohne Erhörung ihres Gesuchs zurück kehrten. Sie brachten also zur grössten Freude der Gemeine die völlige Erlaubniss des benöthigte Holz fällen zu lassen, Ziegel und andere Materialien sie viel als nöthig ungehindert zu bedienen, ja welches noch mehr die götigen Gesiennungen Ihro Excell. entdeckte war eine Assignation auf 3000 F. pol. und die gnädige Verordnung, dass Herr Schwartz⁵⁴, Amtmann in ihren Kornikschen Gütern, die völlige Aufsicht und Direction des Baues über sich nehmen sollte, von dessen Treue, redlichen Eifer und Geschicklichkeit im Bauwiesen, sie vollkommen überzeugt war, und schon genugsame Proben hatte auf diese Weise erlangt die Gemeine mehr als sie gewünscht und vermuthet hatte, und indem Ihro Excel. selbst die Verwaltung einer so wichtigen Sache den Händen eines so betriebsamen und vor Gott und seiner Religion so eingenommenen Mann anvertraute, so konnte es nicht anders sage als es musste alles den besten Fortgang gewienen. O! wie werden wir, wie werden doch unsere Nachkommen Gott genugsam danken können! Das ssie in ihrer gnädigen Herrschaft wirklich die werehrungswürdigste Wohlthäterin gefunden, die alle ihre Untergebenen und Unterthanen herzlich liebte, und ein Jemanden wegen <seiner>⁵⁵ Religion kränkte. Ihr Taub muss ihnen werth seyn, und doppelten Eifer für Gott und Religion, müsse ugre höchste Pflicht sage!

Auf diese erhaltene gnädige Erlaubniss wurde nun noch der Consistorial-Consens zur Erbauung der neuen Kirche und Mahl eines Predigers gesucht, welchen auch die Deputirten H. Gottfried Frommelt und H. Benjamin Viebig in Lissa erhielten und überbrachten.

Diess war freilich nur der Anfrag des wichtigen Werks, welches ausgeführt werden sollte, aber doch schon ein grosser Schnitt, den man gethan hatte. Es wurde nun ein Platz ausgesucht, wo die neue Kirche erbaut werden sollte, und es schien wirklich keiner dazu schöner und schicklicher zu sage, als derjenige, auf welchem sie erbaut worden ohnerachtet diese Sache von einigen Gliedern der Gemeine sehr Streitig gemacht wurde, die sie in Kornik erbaut haben wollten, so wurde doch auch diese Uneinigkeit, die Erhebliche Folgen haben konnte, endlich

⁵³ Benjamin Viebig (ur. 25 marca 1745, zm. 30 marca 1802, Bnin – data urodzenia wyliczona według aktu zgonu), mieszczanin bniński.

⁵⁴ Samuel Gottlieb Schwartz, zarządca w Prowencie i dobrach kórnickich.

⁵⁵ Napisano nad pierwotnie wpisanym i skreślonym: *ihrer*.

beigelegt, der dazu aus ersehene Platz in Bnin von 2 polnischen Bürgern für 1100 Fl. erkauft, und die fernern Anstalten getroffen.

Meister Wandelt⁵⁶ aus Guhrau in Schlesien wurde über diesen Bau 1776 in Januar vercontractirt, weil man zu seiner Geschicklichkeit das Vertrauen hatte, dass er für die Summe von 3000 Fl. eine schöne, dauerhafte, räumliche Kirche ausführen würde, der auch auf seiner Seite die Zufriedenheit aller mit seinem guten Bau erhalten wird.

Nun war dieses eine vorzügliche Sorge einen Lehrer zu wählen, welcher die nöthigen Gaben und Geschicklichkeiten besass, sich hier Liebe und Beifall zu erwerben.

Es wurden daher 3 Candidaten gesucht damit nach gehaltener Probe Predigt durch die Mehrheit der Timmen entschieden werden konnte, welcher von ihnen die neue Amt bekleiden sollte. Diese Candidaten waren: Herr Fröhlich, ordinirter Rector in Schwerzenz, Herr Bringmann, Rector aus Arenswalde und Herr Lauber, General-Substitut der Union. Die Wahl, welche 1776 den 25 Febr. in der Schule gehalten wurde, fiel zum Vortheile des Letztern aus und wurde durch 169 Timmen entschieden. Man eilte sogleich dieses dem neu erwählten Lehrer bekannt zu machen, der diese ein möthige Wahl und Beruf mit Dankbarkeitannahm, aber die ihnen von Einem preisswürdigen Consistorio anvertrauten Gemeine zu Sandberg, Jaroczewo und Xions nicht eher verlassen, als den 31ten Maerz und darauf den 1ten April a.c. in Bnin sein Amt antrat, und an dieser ihm von Gott anvertrauten Gemeinde mit Sagen und guten Erfolg zu arbeiten wünscht. Es würde auch bald die Installation und Ausfertigung der Vocation erfolgt seyn, wenn der wegen seiner Berufe nach Schmiegel mit dem Erbherrn oberaltende Process und dem Consistorio schon beendigt gewesen, welcher Entscheidung man noc halle Augenblicke entgegen sieht.

Der Bau der neuen Kirche wurde nun aufs eifrigste betrieben das benötigte Holz angefahren und zwischen Kurnik und Bnin ausgearbeitet. Das Fundament wurde abgestochen und nach geschlossenem Contracte mit dem Mauer-Meister Johann Brogner⁵⁷ 3 Ellen Tief gelegt. Die ganze Mauer-Arbeit aber wurde in diesem Contracte vom 21ten Juni 1776 auf 240 Rth. 30 Tennen Bier veraccordirt, auf welches gut versicherte Fundament den 12ten August 1776 die Schwellen gestreckt, und den 2ten Septbr. zur Aufrichtung der Kirche der Anfang gemacht wurde, wozu täglich aus der Gemeinde hülfreiche Hand geleistet wurde. Be-

⁵⁶ Georg Wandelt (zm. 20 maja 1780, Bnin), mistrz ciesielski z Góry na Śląsku.

⁵⁷ Johann Brogner, mistrz murarski, bliżej niezidentyfikowany.

sonders haben die Land-Gemeinden zur Anführung des Holzes und nöthigen Bau-Materialien das meiste beitragen müssen.

Die Fenster-Rähmen und Thüren sind von dem Hoftischler Herrn Stephani⁵⁸ gefertigt worden, der auch hoffentlich durch die Kanzel sich Ehre einlegen wird, die er für 50 Rth. bauen wird⁵⁹, wozu Herr Remus⁶⁰ die Auslage macht und sich dadurch als ein besonderer Wohlthäter der Kirche bezeigt.

Die Verkleidung der Chöre ist Herrn Ristersken⁶¹ Bürger und Tischler in Bnin übertragen worden, welcher für jedes Feld von Saule zu Saule 2 Rth. und Bier erhält. Das Singechor ist aber von dem Zimmermeister Wandelt⁶² für 90 Fl. gemacht worden.

Da man auch wünschte dieser neuen Kirche durch ein Orgelwerk eine Zierde zu verschaffen, so fand sich auch dazu ein liebevoller Wohlthäter der seine Liebe für Gott und Religion auf mehr als eine Weise thätig bewiesen der H. Commissarius Krumrey⁶³ übernahm diese Sorge, und es wurde daher mit dem Orgelbauer H. Jacob⁶⁴ ein Contract unter D. 29 Septbr. 1776 geschlossen für 136 Rth. baar, frey Logis und ½ Jahr Kost eine gute Orgel aufzuführen, der auch schon in diesem Werke weit fort gerückt ist.

Der Herr Amtmann Schwartz, der ohnedem wegen seinem Eifer unermüdeten Fleisse in Betreibung des Baues und guten Anstalten, sich um Kirche und Gemeinde sehr verdient gemacht, legte auch dadurch noch besonders seine Liebe für Gott und diese guten Anstalten an Tag, dass er auf seine Kosten einen Engel und die zur Taufhandlung nöthige Tücke besorgte, und durch diese Einrichtung der Kirche eine besondere Zierde zu ertheilen suchte. Ja auf sein Zureden wurden noch mehrere Erweckt die neue Kirche zu beschenken, der herrschaftliche Credentzer Paul Stilter⁶⁵ schenkte 5 Dukaten zu Lichten auf das Altar, Herr Neumann⁶⁶ Proventsreiber bezahlte das Crucifix.

⁵⁸ Johann Beniamin Stephan, cieśla zamku kórnickiego.

⁵⁹ Skreślono pierwotnie wpisane: *will*.

⁶⁰ Bliżej niezidentyfikowany.

⁶¹ Johann Gottlieb Rister vel Risterski (zm. 6 lipca 1792, Bnin), mieszczanin bniński, cieśla.

⁶² Bliżej niezidentyfikowany.

⁶³ Bliżej niezidentyfikowany.

⁶⁴ Być może Georg Anton Jakob, niemiecki organmistrz. W 1782 roku remontował organy w farze w Głogowie (L. Burgemeister, *Der Orgelbau in Schlesien*, Frankfurt a. M. 1973, s. 195 – za wskazanie dziękuję mgr. Adamowi Bigosińskiemu).

⁶⁵ Paul Stilter (zm. 28 września 1783, Kórnik), mieszczanin kórnicki, cześnik na zamku kórnickim.

⁶⁶ Neumann, pisarz prowentowy, bliżej niezidentyfikowany.

Auch hat Herr Remus aus Posen noch 2 Glocken befohrt und das Geld dafür ausgelegt, welches gerade 100 Rth. besagt.

Den 14 April 1777 soll der Knopf und Spitze auf den Thurm gesetzt worden und kommende Pfingsten das Einweihungsfest gehalten werden.

Der Herr segne alle, die sich bei diesem wichtigen Werke eifrig, wohlthätig und geschäftig bewiesen, er wolle sie in diesem ihm zu Ehren erbauten Hause einen Vorschmack der künftiger vollkommenern und ewigen Freuden geniessen lassen, damit sie ein dasselbige ohne Dankbarkeit und Rührung betreten, und ein ohne Erweckung und Besserung herausgehen! Du wirst, o Gott! dieses Haus beschützen und es für uns und unsere Nachkommen das Heiligthum sege lassen, wo die Seelen zum Himmel vorbereitet werden.

Das hoffen wir Alle! und dafür wollen wir dich durch alle Ewigkeit loben, und mit gerührtem Herzen anbeten.

Bnin, den 14 April 1777.

(-) Lauber

6. Bnin, 1778?–1829. Wspomnienia syna organisty i kantora parafii ewangelickiej w Bninie

Rp. Biblioteka Kórnicka, strony nienumerowane – oryginał.

Datacja niepewna, oparta na podstawie daty powołania Jacoba Rottwitta na pastora bnińskiego (1778⁶⁷). Na odwrocie strony znajduje się wpis dokonany inną ręką z 2 lutego 1829 roku.

Religions-Freyheit Geschichte

Anno 1775 d. 1ten November hat Herr Pastor Licht aus Schwersenz allhier im Bniener Bethhause zum 1ten mal die Acta Ministerialium verrichtet. In demselben Jahre ist auch in Lissa das Ev. Consistorium aufgerichtet worden. Anno 1776 d. 26ten Apprill wurde der Herr Pastor Lauber von Zylchau geb. allhier beruffen. Und mein Vater war der erste Cantor zu der Zeit wurde auch schon der Kirchbau angefangen mit Concens der regirenden gnädigsten Gräfin Teophila z Dzialinski Potulicka und Anno 1777 am Heiligen-Pfingst-Feste ist unser neuerbaute Kirche verfertiget gewesen und feyrlich eingeweyhet worden. Anno 1778 den 1ten Januarii hat mein Vater den Kirchen-Dienst abgedanckt (und zu handeln anzufangen),

⁶⁷ Albert Werner, dz. cyt., s. 20.

nach meinem Vater folget als Cantor und Organist Herr Buchwald⁶⁸ aus Wascke⁶⁹. Nota: Herr Pastor Lauber hatte schon ehe er zu uns kam von Schmyegel Vocation. Weil aber der dortige Erb-Herr Ihn als einen Ausländer, nich Confirmieren wolte, so führte die Gemeinde oder viel mehr dass Evangel. Consistorium darum Proces, um unser erhalter Freyheiten zu defendieren, und nachdem er Proces gewonnen, muste Herr Lauber von uns nach Schmiegel und wir erwählten und vocirten den Herr Pastor Reder von Rakwitz gebürtig, welcher auch 1778. d. 12ten May allhier instalirt wurde, nach dem er aber auch wieder um von uns nach Racwitz in seine Vater-Stadt vociret wurde, erwählten wir und vocirten den 21ten Junii 1778 den Herr Pastor Rottwitt. Sage Jacob Andreas Rottwitt gewesener Pastor in Goerichen, gebürtig aus Breslau, welcher den 5ten Julii a.c. seine Amt-Predigt allhier hielt, und ist derselbe d. 8ten Septembris als am Tage Maryae Geburth von Sr. Hoch-Ehrwürden unserm Herr Creiss-Seniori Herrn George Friedrich Koch Pastor Skocienschen im Senior Circuli Posnanienis feyrlich instalirt worden. Zur Amt-Predigt die unser Herr Pastor Rottwitt am Instalations-Tage gesagt waren die Eingangs-Worte aus 5 B. Mosis Cap. 33 Vers 29. Text Prophet Capitel 2., V. 23, 24.

O. W. Heinrich d. 2ten Febr. 1829 als Substitut und designirter Nachfolger des P. Rotwitt instalirt durch die Hl. Superint. Fischer aus Posen.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu:

Księgi metrykalne: PM 11/3; 138/1.

Archiwum Państwowe w Poznaniu:

Akta miasta Bnin: I/11; 26.

Akta stanu cywilnego parafii ewangelickiej w Bninie: 1, 3, 4, 42.

Akta stanu cywilnego parafii ewangelickiej Św. Krzyża w Poznaniu: 39.

Urząd Stanu Cywilnego Bnin: 15 (księga zgonów z 1878 r.):

Biblioteka Kórnicka

Zbiór dokumentów dotyczących parafii ewangelickiej w Bninie (nr akcesji 379c 2020)

BK 14726

⁶⁸ Johann Gottlob Buchwald (ok. 1737–1812), kantor, organista i nauczyciel szkoły ewangelickiej w Waszkowie do 1777 oraz w Bninie w latach 1778–1812.

⁶⁹ Waszkowo, pow. rawicki.

Opracowania

Burgemeister Ludwig, *Der Orgelbau in Schlesien*, Frankfurt a. M. 1973.

Dworzackowa Jolanta, *Reformacja a problemy narodowościowe w przedrozbiorowej Wielkopolsce*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1978, nr 33, s. 79–101.

Dworzackowa Jolanta, *Reformacja i kontrreformacja w Wielkopolsce*, Poznań 1995.

Dworzackowa Jolanta, *Reformacja w Wielkopolsce*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1, red. Jerzy Topolski, Poznań 1969, s. 542–573.

Dworzackowa Jolanta, *Sprawa dysydencka*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1, red. Jerzy Topolski, Poznań 1969, s. 731–743.

Ewangelicy w gminie Kórnik. Pamięć społeczna i dziedzictwo kulturowe, red. Marta Machowska, Joanna Wałkowska, Poznań 2015.

Hintze Erwin, *Die Breslauer Goldschmiede*, Breslau 1906.

<https://wielcy.pl/>.

<https://teki.bkpan.poznan.pl/>.

Kneifel Eduard, *Die Pastoren der Evangelisch-Augsburgischen Kirche in Polen*, Passau 1967.

Lis Wojciech, *Geneza i uwarunkowania działalności Teofili z Działyńskich Szoldrskiej-Potulickiej w majętności kórnickiej*, niepublikowana praca licencjacka, Poznań 2016.

Małyżka Arkadiusz, *Pastorzy kościoła ewangelickiego w Swarzędzu XVII–XX w.*, „Zeszyty Swarzędzkie” 2010, nr 2, s. 5–14.

Pacyga Artur, Sprungala Martin, *Kronika Sławy i okolic. Chronik Schlawa und die Umgebung*, Sława 2012.

Paluch J., *Z dziejów gminy ewangelickiej w Miejskiej Górcze*, cz. 3, „Wiadomości Miejskogóreckie” 2009, nr 1(95), s. 25–26.

Szulc Eugeniusz, *Cmentarz Ewangelicko-Augsburski w Warszawie: zmarli i ich rodziny*, Warszawa 1989.

Uczniowie Realschule w Sulechowie w latach 1787–1873. Źródła i materiały, red. Bogumiła Burda, Bogumiła Husak, Zielona Góra 2018.

Werner Albert, *Geschichte der evangelischen Parochien in der Provinz Posen*, Lissa i P. 1904.

ABSTRAKT

**POCZĄTKI PARAFII EWANGELICKIEJ W BNINIE
W ŚWIETLE NOWYCH DOKUMENTÓW
ZE ZBIORÓW BIBLIOTEKI KÓRNICKIEJ**

W 2020 roku skarby Biblioteki Kórnickiej zostały wzbogacone o zbiór dokumentów odnoszących się do początków parafii ewangelickiej w Bninie. Artykuł prezentuje czas powstania oraz pierwsze lata funkcjonowania bnińskiej wspólnoty ewangelickiej, która przez ponad 150 lat była jedną z największych w Wielkopolsce (nie licząc Poznania). Opisano ustanowienie gminy ewangelickiej oraz budowę pierwszego zboru protestanckiego w Bninie wraz z jego zabudowaniami. Załączono aneks zawierający biogramy pierwszych pięciu pastorów posługujących w Bninie oraz edycję źródłową tychże dokumentów.

Słowa kluczowe: Bnin, wspólnota ewangelicka, XVIII wiek, pastory, kościół, edycja źródłowa

ABSTRACT

WOJCIECH LIS

**THE BEGINNINGS OF THE PROTESTANT PARISH IN BNIN
IN VIEW OF NEW DOCUMENTS
FROM THE HOLDINGS OF THE KÓRNIK LIBRARY**

In 2020 the Kórnik Library's collections were supplemented with new documents connected with the beginnings of the Protestant parish in Bnin. The present article presents the time of formation and the first years of functioning of evangelical community in Bnin, which was one of the biggest communities in Greater Poland (excluding Poznań) for more over 150 years. After a brief introduction, the following part describes upon mentioned sources the establishing of community and construction of the first Lutheran church in Bnin with its buildings. Finally, the annex contains biographies of the first five pastors in Bnin and source edition of these documents.

Keywords: Bnin, Protestant community, 18th century, pastors, church, source edition